

Олександр Карпенко – дослідник Західно-Української народної республіки

Народився видатний український історик, доктор історичних наук, професор, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, керівник Наукового центру досліджень історії українського національно-визвольного руху Олександр Юхимович Карпенко 15 квітня 1921 р. в селі Слобода на Чернігівщині. Походив із давнього козацького роду. У 1938 р. Олександр Карпенко став студентом історичного факультету Чернігівського учительського інституту. Згодом вчителював у селі вчителем історії, а інститут довелося закінчувати екстерном.

У жовтні 1940 р. Олександр Карпенко був призваний на службу в армію. З перших днів Другої світової війни він брав участь у боях на західному кордоні України в районі Самбір – Стрий, а вже через тиждень після початку війни його 7-й зенітно-кулеметний полк був перекинутий на оборону Києва, відтак Харкова, Куп'янська, Воронежа і, нарешті, під Сталінград, де в бою в грудні 1942 р. Олександр Карпенко був важко поранений осколком у груди, контужений, обморожений і в такому стані опинився у шпиталі. Після тривалого лікування він закінчив Сталінградське артилерійське училище, а потім на посаді командира артилерійської батареї потрапив до бойового резерву Верховного головнокомандування. Як військовий О.Карпенко був нагороджений бойовими орденами й медалями [5, с.383].

У лютому 1946 р. Олександр Карпенко демобілізувався з армії, виїхав на навчання до Києва, де закінчив Київський педінститут, а в 1948 р. – відділення міжнародних відносин республіканської партшколи й згодом почав працювати на ниві науки. Спочатку був призначений викладачем Київського інституту іноземних мов, а в березні 1949 р. направлений на наукову роботу до Львова. Тут Олександр Карпенко працював у Львівській науковій бібліотеці (1949–1952) та Інституті суспільних наук (1952–1960). У 1953 р. він захистив кандидатську дисертацію “Селянські повстання у Львівському воєводстві у 1932–1933 рр.” [4].

Аналіз найрізноманітніших архівних документів, матеріалів преси та спогадів учасників національного визвольного руху спонукав О.Карпенка поновому підійти до характеристики подій, що передували проголошенню Західно-Української народної республіки, оцінки Листопадового зриву, внутрішньої та зовнішньої політики керівництва Народної республіки. Дослідник стверджував, що жовтнево-листопадові 1918 року події в Західній Україні були складовою частиною єдиної національно-демократичної революції в Австро-Угорщині, яка завершилася створенням на руїнах імперії Габсбургів національних держав, у т.ч. ЗУНР [7, с.11-12]. Одночасно, відстежуючи наростання революційної боротьби українського населення, О.Карпенко вказував, що «ця революція була народною, буржуазно-демократичною, бо в ній розв'язувалося завдання демократичних перетворень й тому, що рушійними силами її виступали робітники і селяни» [3, с.25].

Відкинувши упередженість, які домінували в історіософському баченні визвольних змагань українства в радянській історіографії, страх за власне майбутнє, вчений на науковій конференції істориків у Львові в 1956 р. заявив: “У результаті героїчної боротьби трудящих мас Західної України, як і всієї Австро-Угорщини, була повалена монархічна влада Габсбургів, в Західній Україні ліквідовано іноземне поневолення, завершена в основному народна, національно-демократична революція”. Однак дана О.Ю.Карпенком оцінка листопадових подій у Східній Галичині, незважаючи на те, що була сформульована в контексті прийнятих у тодішній історіографії теоретико-ідеологічних штампів “всеперемагаючого впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції”, “не була сприйнята учасниками конференції і була рішуче засуджена як буржуазно-націоналістична” [6, с.345-346].

У подальшому ідеї Олександра Юхимовича Карпенка викликали різку критику влади. Особливо діставалося за спробу “ревізувати партійну, марксистську оцінку певних періодів історичного процесу в Західній Україні”. Головне вістря критики було спрямоване проти положень статті науковця “До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.”, які не вкладались у традиційну схему інтерпретації подій 1918 р., підкреслювали

народний характер Листопадової революції й утворення Західноукраїнської Народної Республіки. “Викривальні” статті друкували В.Маланчук, Б.Дудикевич, І.Компанієць та інші. Лише завдяки втручанню відомих істориків – І.Крип’якевича, Ф.Шевченка, М.Кравця, Ю.Сливки та С.Яцкевича – справа не дійшла до арешту Олександра Карпенка. Однак кампанія цькування вченого продовжувалася, і він був змушений кілька разів змінити місце роботи, при цьому мав мужність і сміливість відстоювати свої переконання [5, с.383].

Під тиском В.Маланчука восени 1960 р. О.Карпенка було звільнено з роботи в Інституті суспільних наук. Він перейшов на викладацьку роботу до Львівського державного університету і не полишав науково-дослідну працю: в 1964 р. опублікував монографію “Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр.”, а в 1966 р. захистив докторську дисертацію на тему “Іноземна воєнна інтервенція на Україні 1918–1920 рр.”.

12 листопада 1970 р. Олександра Карпенка було звільнено з роботи у Львівському державному університеті за звинуваченням в “українському буржуазному націоналізмі”, фактично за розкриття на лекціях і семінарах обставин знищення українського селянства, методів проведення колективізації, голодомору, терору радянської влади щодо української інтелігенції. Та й після цього цькування і переслідування не припинялися. 30 листопада 1970 р. на пленумі Львівського обкому партії перший секретар Василь Куцевол зауважив, що О.Карпенко “намагався реабілітувати ЗУНР. Тому не випадково “Щорічник історії Східної Європи», який видається у Мюнхені, ще у 1964 р. в рецензії на статтю відзначив, що автор “кинув відкритий виклик лінії партії”. Здавалося б, що радянський вчений повинен відмежуватися від такої оцінки, але такого не сталося” [7, с.19].

Олександра Карпенка звинуватили у всіх можливих ідеологічних помилках, суть яких – “український буржуазний націоналізм”. “Так було, – стверджувала під час тодішніх переслідувань секретар партбюро в Львівському університеті Л.Іваненко, – і в 1953 р., і в 1957 р., коли т. Карпенко працював у системі Академії наук і коли він став на шлях насаджування буржуазного націоналізму на практиці, а також просування буржуазно-націоналістичних

концепцій в своїх наукових роботах. Так сталося і в 1968 р., коли з трибуни кафедри т. Карпенко став ширити антирадянські погляди серед студентів нашого факультету” [1, с.96-97].

10 грудня 1970 р. Олександр Карпенко перейшов на роботу до Музею етнографії АН УРСР на посаду старшого наукового співробітника й зміг пропрацювати лише два роки. Після тривалих поневірянь Олександр Карпенко в 1978 р. переїхав до Івано-Франківська і влаштувався на роботу до Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника на посаду професора кафедри історії СРСР і УРСР. У 1980 р. йому було присвоєно вчене звання професора, а в 1986 р. він очолив кафедру історії СРСР та УРСР, якою успішно керував упродовж п’яти років [5, с.383-384].

Процеси перебудови й демократизації радянського суспільства Олександр Карпенко зустрів з новими планами щодо вивчення української історії. У жовтні 1988 р. він направив до ЦК КПУ листа “Про стан викладання історії УРСР на території республіки”, у якому порушив питання про необхідність перегляду підходів до викладання історії України, необхідності запровадження її в середній та вищій школах, розвитку самої історичної науки. У травні 1989 р. професор О.Карпенко надіслав до ідеологічного відділу ЦК КПУ пропозиції перевидати наукові праці М.Грушевського, В.Антоновича, М.Драгоманова, В.Винниченка та інших визначних діячів минулого, виступив організатором ряду важливих видань.

З відновленням незалежності України уможливилось повне й усебічне вивчення історії ЗУНР. Професор О.Карпенко виступив ініціатором проведення чотирьох міжнародних наукових конференцій (1993, 1998, 2003, 2008 рр.), присвячених історії ЗУНР. Конференція 1993 р. ухвалила розпочати роботу над ґрунтовною монографічною працею з історії ЗУНР, підготовку збірника документів і матеріалів із цієї ж проблеми. 1993 р. О.Карпенко опублікував в “Українському історичному журналі” статтю “Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях”. Публікація статті стала актом історичної справедливості, утвердження в історичній науці концепції вченого.

Тим часом у грудні 1994 р., за згоди Національної академії наук України, була створена нова наукова інституція, яка отримала назву “Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Прикарпатського університету”. Завідувачем відділу було призначено професора О.Карпенка. Невеликий за кількістю наукових співробітників відділ під його керівництвом приступив до підготовки колективної монографії “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: історія”, яка у 2001 р. була опублікована. Автором більшої частини монографії є О.Карпенко.

Справжнім науковим подвигом О.Карпенка можна вважати підготовлений і виданий п’ятитомний (у 8 книгах) збірник документів з історії ЗУНР, до якого ввійшли документи й матеріали багатьох вітчизняних і зарубіжних архівів. Значна частина архівних документів або ж інформація про них містилася в робочих матеріалах професора ще із часів його пошукової роботи в архівних установах у 1950–1960-х роках. У нових історичних умовах цей обсяг джерел був розширений і доповнений. Серед численних матеріалів, які ввійшли до збірника, особливо тих, що стосувалися зовнішньополітичної діяльності ЗУНР, О.Карпенко використав відсутні в Україні рідкісні зарубіжні документальні видання, частину яких йому вдалося віднайти в Політичному архіві Міністерства закордонних справ Німеччини [2, с.361].

Особливою науковою удачею О.Карпенка стало використання під час підготовки збірника матеріалів з Колекції документів уряду ЗУНР, що зберігалися в Архіві Українського католицького університету імені святого Климентія Папи у Ватикані. Йому вдалося здійснити наукове відрядження до Риму, де він зміг опрацювати документи й матеріали цієї колекції, зробити ксерокопії найважливіших з них, у встановленому порядку завірити автентичність цих копій оригіналам печаткою УКУ. Загалом до України професор О.Карпенко привіз понад чотири тисячі аркушів ксерокопій документів, багато з яких були рукописними й вимагали чималої археографічної праці з установлення їхнього походження, змісту, авторства тощо [2, с.362].

Крім того, О.Карпенко був членом редакційних колегій наукових видань “Вісник Прикарпатського національного університету. Серія “Історія” і культурно-просвітнього часопису “Галичина”, публікував документи з історії ЗУНР, консультував аспірантів і магістрантів.

Відзначимо, що професор О.Карпенко саме в Прикарпатському університеті сформував власну наукову школу, хоча започаткована вона була ще 1964 р. у Львові. Сьогодні майже десяток кандидатів і три доктори історичних наук завдячують професорові О.Карпенку своїм професійним становленням і зростанням. Сферою їх наукових інтересів є у тому числі й історія ЗУНР.

Професор Олександр Карпенко залишив нам великий доробок. У дослідженні Української революції 1917–1923 рр. і вивченні ЗУНР його вклад неоціненний. Здобули загальне визнання наукові концепції, висунуті О.Карпенком майже 60 років тому. Незважаючи на важку хворобу, до дня своєї смерті 14 квітня 2013 р. професор Карпенко виношував нові плани, ставив нові завдання. Однак реалізують їх вже його учні.

1. Адамович С. Що робити з їжачком? / С.Адамович. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2015. – 136 с.
2. Кобута С. Археографічний внесок професора О.Карпенка в тематику дослідження історії Західно-Української народної республіки / С.Кобута // Галичина. – 2014. – Вип. 25-26. - С.358-363.
3. Кобута С., Мицан К. Життя, присвячене служінню науці: до 80-ліття професора О.Ю.Карпенка / С.Кобута., К.Мицан // Галичина. – 2001. – Вип. 5-6. - С.21-34.
4. Ковальчук О.О. Карпенко Олександр Юхимович / О.О.Ковальчук. – Режим перегляду: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Karpenko_O (дата звернення 11.05.2017).

5. Кугутяк М. Пам'яті дослідника історії ЗУНР професора Олександра Карпенка / М.Кугутяк // Галичина. – 2013. – Вип. 24. - С.383-385.
6. Пендзей І. Олександр Карпенко – дослідник ЗУНР / І.Пендзей // Галичина. – 2014. – Вип. 25-26. - С.345-358.
7. Сливка Ю. Львівський період науково-педагогічної діяльності Олександра Карпенка (1949 – 1978 рр.) / Ю.Сливка // Галичина. – 2001. – Вип. 5-6. - С.11-20.